

Sarah Bakewell

HOE TE LEVEN

OF

EEN LEVEN VAN MONTAIGNE
IN ÉÉN VRAAG EN TWINTIG POGINGEN
TOT EEN ANTWOORD

*Vertaald uit het Engels door
Dick Lagrand en Marjolijn Stoltenkamp*

vangenep amsterdam

Inhoud

Hoe te leven? 7

Michel de Montaigne in één vraag
en twintig pogingen tot een antwoord 7

1. *Maak je geen zorgen over de dood* 14

Mijn leven hing nog maar aan het randje van mijn lippen 14

2. *Wees aandachtig* 22

Montaigne begint te schrijven 22

De stroom van bewustzijn 29

3. *Word geboren* 34

Micheau 34

Het experiment 43

4. *Lees veel, vergeet het meeste wat je leest en wees traag van geest* 53

Lezen 53

Montaigne is traag en vergeetachtig 56

De jonge Montaigne in woelige tijden 60

5. *Overleef liefde en verlies* 71

La Boétie: liefde en tirannie 71

La Boétie: dood en rouw 80

6. *Maak gebruik van trucs* 85

Trucs en levenskunst 85

Montaigne als slaaf 91

7. *Twijfel aan alles* 95

Ik weet alleen dat ik niets weet,

en zelfs daar ben ik niet zeker van 95

Dieren en demonen 103

Een wonderbaarlijke verleidingsmachine 108

8. *Houd een achterkamer voor jezelf apart* 117

Je met maar één bil geven 117

Praktische verantwoordelijkheden 126

9. *Wees sociaal: leef met anderen* 129

Een vrolijke en wellevende wijsheid 129

Openheid, vergevingsgezindheid en wreedheid 132

10. *Ontwaak uit de slaap der gewoonte* 138
Alles hangt af van je gezichtspunt 138
Nobele wilden 143
11. *Wees gematigd* 148
Hogere en lagere temperaturen 148
12. *Bewaak je menselijkheid* 153
Terreur 153
Held 162
13. *Doe iets wat niemand eerder heeft gedaan* 167
Een barokke bestseller 167
14. *Ga op reis* 171
Reizen 171
15. *Doe je werk goed, maar niet té goed* 185
Burgemeester 185
Morele bezwaren 190
Missies en moordaanslagen 195
16. *Filosofer alleen bij toeval* 207
Vijftien Engelsen en een Ier 207
17. *Reflecteer op alles; betreur niets* 216
Je ne regrette rien 216
18. *Geef de controle op* 220
Dochter en discipel 220
De redactieoorlogen 229
Montaigne geremixt en betoverd 232
19. *Wees gewoon en onvolmaakt* 239
Wees gewoon 239
Wees onvolmaakt 240
20. *Laat het leven zijn eigen antwoord zijn* 243
Niet het einde 243
- Dankbetuigingen* 249
Chronologie 251
Verwijzingen 253
Bronnen 280
Bronvermelding illustraties 286
Register 289

Hoe te leven?

*Michel de Montaigne in één vraag
en twintig pogingen tot een antwoord*

DE EENENTWINTIGSTE EEUW IS vol mensen die vol zijn van zichzelf. Een halfuur vissen in de oceaan van blogs, twitters, tubes, spaces, faces, pages en pods op het internet brengt duizenden personen naar boven die gefascineerd zijn door hun eigen persoonlijkheid en die heel graag aandacht willen. Ze hebben het voortdurend over zichzelf; ze houden dagboeken bij, chatten en uploaden foto's van alles wat ze doen. Ze zijn ongeremd extravert, maar kijken ook als nooit tevoren naar binnen. Ook wanneer bloggers en netwerkers zich in hun persoonlijke ervaring verdiepen, communiceren ze met hun medemensen in een collectief festival van het zelf.

Sommige optimisten hebben geprobeerd van deze wereldwijde ontmoeting de basis te maken voor een nieuwe benadering van internationale betrekkingen. De historicus Theodore Zeldin heeft een website geopend die 'The Oxford Muse' heet en die mensen aanspoort korte verbale zelfportretten samen te stellen, waarin ze hun dagelijkse leven en de dingen die ze hebben geleerd beschrijven. Ze sturen die portretten in om ze aan anderen te laten lezen en hen erop te laten reageren. Zeldin meent dat gedeelde zelfonthulling de beste manier is om op de hele planeet vertrouwen en samenwerking te laten ontstaan, zodat nationale stereotypen worden vervangen door echte mensen. Het grote avontuur van onze tijd, zo zegt hij, is 'ontdekken wie de wereld bewonen, met één persoon tegelijk'. Dus staat 'The Oxford Muse' vol met persoonlijke teksten of interviews met opschriften als:

Waarom werkt een hoogopgeleide Rus als schoonmaker in Oxford?

Hoe ik als kapster mijn perfectionisme kan uitleven

Door een zelfportret te schrijven kom je te weten dat je anders bent dan je dacht

Wat ontdek je als je niet drinkt of danst?

Wat voeg je toe aan je gesprekken met anderen als je over jezelf schrijft?

Hoe kun je lui zijn en tóch succes hebben?

Hoe een chef-kok vriendelijk kan zijn

Door te beschrijven wat hen anders maakt dan alle anderen onthullen degenen die hieraan meedoen wat ze met iedereen gemeen hebben: de ervaring een mens te zijn.

Dit idee – over jezelf schrijven om anderen een spiegel voor te houden waarin ze hun eigen menselijkheid herkennen – heeft niet van oudsher al bestaan. Het moest uitgevonden worden. En in tegenstelling tot veel andere culturele ontdekkingen vindt het zijn oorsprong in één persoon: Michel Eyquem de Montaigne, edelman, bestuurder en wijnbouwer, die van 1533 tot 1592 leefde in de streek Périgord in het zuidwesten van Frankrijk.

Montaigne heeft het idee gecreëerd door het simpelweg uit te voeren. In tegenstelling tot de meeste kroniekschrijvers uit zijn tijd deed hij dit niet om zijn eigen

grote daden en prestaties te boekstaven. Hij gaf evenmin een rechtstreeks ooggetuigenverslag van historische gebeurtenissen, ook al had hij dat wel kunnen doen; hij maakte gedurende de tientallen jaren waarin hij op zijn boek broedde en het schreef een religieuze burgeroorlog mee die zijn land bijna heeft verwoest. Hij behoorde tot een generatie die beroofd was van het hoopvolle idealisme van de tijdgenoten van zijn vader, en paste zich aan de publieke ellende aan door zijn aandacht op zijn privéleven te richten. Hij doorstond de wanorde, hield toezicht op zijn landgoed, sprak als magistraat zijn oordeel uit in rechtszaken en bestuurde Bordeaux als de meest tolerante burgemeester die de stad ooit heeft gehad. En al die tijd schreef hij bespiegelende stukken over de meest uiteenlopende onderwerpen waaraan hij eenvoudige titels gaf:

Over de vriendschap
Over kannibalen
Over de gewoonte kleding te dragen
Wij lachen en huilen om hetzelfde
Namen
Over geuren
Over de wreedheid
Over duimen
Hoe onze geest in zichzelf verstrikt raakt
Over afleiding
Over koetsen
Over de ervaring

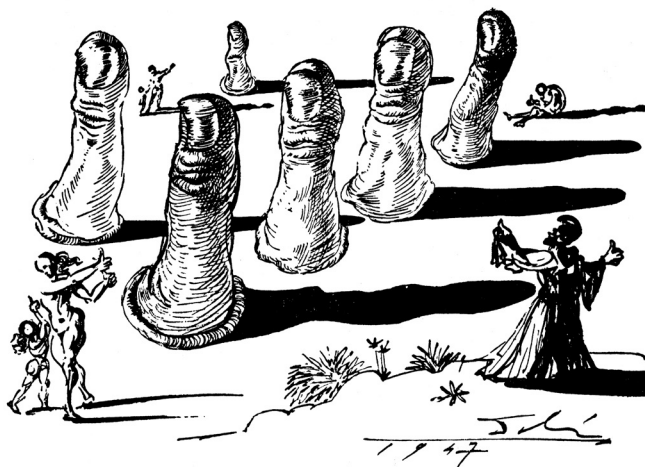
Alles bij elkaar heeft hij honderdzeven van die essays geschreven. Sommige beslaan maar een bladzij of twee, andere zijn veel langer, zodat de meeste recente uitgaven van de complete

verzameling meer dan duizend bladzijden tellen. Ze leren of verklaren ons zelden iets. Montaigne presenteert zich als iemand die, wanneer hij zijn pen ter hand nam, alles noteerde wat in hem opkwam, en aldus ontmoetingen en gemoedstoestanden vastlegde terwijl ze zich voordeden. Hij gebruikte deze ervaringen om zichzelf vragen te stellen, vooral de grote vraag die hem, net als veel van zijn tijdgenoten, fascineerde. Die vraag kan in drie simpele woorden worden geformuleerd: 'Hoe te leven?'

Dit komt niet op hetzelfde neer als de ethische vraag: 'Hoe *horen* we te leven?' Montaigne had belangstelling voor morele dilemma's, maar was minder geïnteresseerd in wat mensen hoorden te doen dan in wat ze in werkelijkheid deden. Hij wilde weten hoe je een goed leven moest leiden, en bedoelde daarmee een fatsoenlijk of respectabel leven, maar ook een leven dat volledig menselijk, bevredigend en bloeiend was. Deze vraag dreef hem tot schrijven én tot lezen, want hij was nieuwsgierig naar het leven van alle mensen, in het verleden en in het heden. Hij verwonderde zich voortdurend over de emoties en motieven achter wat mensen deden. En aangezien hijzelf het meest voor de hand liggende voorbeeld was van een mens in het leven van alledag, verwonderde hij zich evenzeer over zichzelf.

De nuchtere vraag 'Hoe te leven?' waaierde in talloze andere praktische vragen uiteen. Net als iedereen stuitte Montaigne op de grote, verbijsterende levensproblemen:

hoe bied je het hoofd aan angst voor de dood, hoe verwerk je het verlies van een kind of een dierbare vriend, hoe verzoen je je met mislukkingen, hoe haal je het beste uit ieder moment, zodat je leven je niet zonder dat je het op volle waarde hebt geschat door de vingers glipt? Maar er waren ook kleinere problemen. Hoe vermijd je een zinloze ruzie met je vrouw of je knecht? Hoe stel je een vriend gerust die denkt dat hij behekt is? Hoe troost je een treurende buurman? Hoe bewaak je je huis? Wat is de beste strategie als je door gewapende bandieten staande wordt gehouden die lijken te aarzelen of ze je zullen vermoorden of losgeld voor je zullen eisen? Als je hoort dat de gouvernante van je dochter haar iets leert wat volgens jou niet klopt, is het dan verstandig om in te grijpen? Hoe ga je om met een bullebak? Wat zeg je tegen je hond als hij buiten wil spelen, terwijl jij aan je schrijftafel aan je boek wilt blijven werken?

Montaigne geeft geen abstracte antwoorden, maar vertelt ons wat hij in elke situatie deed en hoe dat aanvoelde. Hij geeft alle details die we nodig hebben, en soms meer, om die situaties reëel te maken. Zonder specifieke aanleiding vertelt hij ons dat meloen de enige vrucht is die hij lekker vindt, dat hij liever liggend dan staand de liefde bedrijft, dat hij niet kan zingen en dat hij dol is op vrolijk gezelschap en vaak in vuur en vlam raakt door sprankelende gevatheid. Maar hij beschrijft ook gewaarwordingen die moeilijker onder woorden te brengen zijn en waarvan je je niet zo makkelijk bewust bent: hoe het voelt om lui te zijn, of dapper, of besluiteloos, of om toe te geven aan een moment van ijdelheid, of om een angst die je in zijn greep houdt van je af te schudden. Hij schrijft zelfs over het loutere gevoel in leven te zijn.

Montaigne heeft zulke verschijnselen meer dan twintig jaar lang onderzocht, stelde zichzelf telkens opnieuw vragen en construeerde een beeld van zichzelf – een voortdurend bewegend zelfportret, zo levendig dat het praktisch uit de bladzijde tevoorschijn stapt en naast je over je schouder meeleeft. Hij kan verrassend uit de hoek komen: sinds zijn geboorte, bijna vijfhonderd jaar geleden, is er heel veel veranderd, en de gebruiken en opvattingen van toen zijn niet altijd meer herkenbaar. Toch houdt lezen van Montaigne in dat je telkens een schok van herkenning krijgt waardoor de honderden jaren tussen hem en de lezer uit de eenentwintigste eeuw

wegvallen. Lezers blijven zichzelf in hem zien, net zoals bezoekers van de ‘Oxford Muse’ zichzelf of aspecten van zichzelf zien als ze lezen waarom een goed opgeleide Rus als schoonmaker werkt of over hoe het is om een hekel aan dansen te hebben.

De journalist Bernard Levin schreef in 1991 in een artikel voor *The Times* over dit onderwerp: ‘Ik durf te wedden dat iedere lezer van Montaigne het boek op een zeker moment neerlegt en vol ongeloof uitroept: “Hoe weet hij dat allemaal over mij?”’ Het antwoord is natuurlijk dat hij dit weet doordat hij het uit eigen ervaring weet. Op hun beurt begrijpen mensen hem doordat ook zij ‘dat allemaal’ al uit eigen ervaring kennen. Blaise Pascal, een van zijn vroege lezers die bijzonder door hem geobsedeerd was, schreef in de zeventiende eeuw: ‘Niet in Montaigne, maar in mijzelf tref ik alles aan wat ik in zijn werk tegenkom.’

De schrijfster Virginia Woolf stelde zich voor hoe mensen langs het zelfportret van Montaigne lopen als bezoekers van een galerie. Bij het passeren blijven ze voor het schilderij staan en buigen zich naar voren om naar de weerspiegelingen op het glas te turen. ‘Er staat altijd een drom mensen in de diepte van dat schilderij te staren; ze zien hun eigen gezicht erin weerspiegeld, en hoe langer ze kijken, hoe meer ze zien, maar ze zijn nooit in staat te zeggen wát ze precies zien.’ Het portret en hun eigen gezicht versmelten tot één gelaat. Woolf herkende daarin de manier waarop mensen in het algemeen op elkaar reageren:

Als we in de bus of de metro tegenover elkaar zitten, kijken we in de spiegel [...]. En toekomstige schrijvers zullen meer en meer beseffen hoe belangrijk deze weerspiegelingen zijn, want er is natuurlijk niet één spiegelbeeld, maar een vrijwel oneindig aantal; dat zijn de diepten die ze zullen verkennen, de fantomen die ze zullen najagen.

Montaigne schiep als eerste schrijver literatuur die doelbewust op deze wijze werkte, en hij deed dit op basis van het overvloedige materiaal uit zijn eigen leven, en niet door middel van louter filosofie of louter fantasie. Hij was de menselijkste aller schrijvers, en de meest sociabele. Als hij had geleefd in het tijdperk van de massacommunicatie en het internet, zou hij verbijsterd zijn geweest over de schaal waarop een dergelijke sociabiliteit mogelijk was geworden: niet tientallen of honderden mensen in een galerie, maar miljoenen zien zichzelf vanuit verschillende hoeken weerkaatst.

Het effect, in de tijd van Montaigne en in die van ons, kan ons bedwelmen. Tabourot des Accords, een bewonderaar uit de zestiende eeuw, heeft gezegd dat ieder die de *Essays* las het gevoel had dat hij ze zelf had geschreven. Meer dan tweehonderdvijftig jaar later zei de essayist Ralph Waldo Emerson hetzelfde, in bijna dezelfde bewoordingen: ‘Het kwam me voor dat ik het boek zelf geschreven had, in een vorig leven.’ ‘Ik heb hem mij zo eigen gemaakt,’ schreef de twintigste-eeuwse schrijver André Gide, ‘dat het lijkt of hij en ik samenvallen.’ En Stefan Zweig, een Oostenrijkse schrijver die zelfmoord zou plegen nadat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog tot ballingschap was gedwongen, ontdekte in Montaigne zijn enige ware vriend: ‘Hier is een “jij” waarin mijn “ik” wordt weerspiegeld; hier wordt aan alle afstand een einde gemaakt.’ De gedrukte bladzijde verdwijnt uit zicht, en in plaats daarvan stapt een levend mens de kamer binnen. ‘Vierhonderd jaar gaan in rook op.’

Enthousiaste kopers bij de onlineboekhandel Amazon.com reageren nog altijd op dezelfde manier. Een van hen noemt de *Essays* ‘eigenlijk geen boek, maar een

vriend voor het leven' en een ander voorspelt dat het 'de beste vriend zal worden die je ooit hebt gehad'. Een lezer die altijd een exemplaar op zijn nachtkastje heeft liggen betreurt het feit dat het (in de volledige versie) te dik is om het ook de hele dag bij zich te dragen. 'Je kunt er je leven lang in blijven lezen,' zegt een andere. 'Hoe dik en klassiek ook, het leest alsof het gisteren is geschreven, maar als het echt gisteren was geschreven, zou het tijdschrift *Hello!* nu vol over hem staan.'

Dit alles is mogelijk doordat de *Essays* geen verheven boodschap willen overdragen, geen standpunt willen verdedigen, geen argumenten willen aanvoeren. Ze hebben niets met je voor, je kunt ermee doen wat je wilt. Montaigne geeft zijn materiaal de vrije teugel en maakt zich er nooit zorgen over dat hij op één bladzijde het ene zegt en het tegenovergestelde op de andere, of zelfs in de volgende zin. Hij zou de dichtregels van Walt Whitman als motto hebben kunnen nemen:

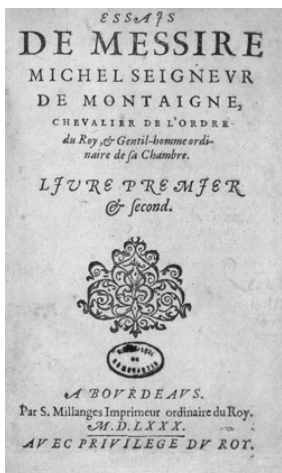
Do I contradict myself?
Very well then I contradict myself.
(I am large, I contain multitudes.)

[Spreek ik mezelf tegen? / Heel goed, dan spreek ik mezelf tegen. / (Ik ben omvangrijk, ik omvat menigten.)]

Om de paar zinnen valt hem een nieuwe manier van kijken in, dus verandert hij van koers. Zelfs wanneer zijn gedachten volkomen irrationeel en droomachtig zijn, volgt hij hen al schrijvend. 'Ik kan mijn model maar niet laten stilstaan,' zegt hij. 'Hij zwalkt en waggelt in een natuurlijke dronkenschap.' Als lezer staat het je vrij met hem mee te gaan zolang je dat wilt, en hem daarna op zijn eigen houtje te laten afdwalen. Vroeg of laat kruisen jullie paden zich weer.

Montaigne had door deze wijze van schrijven een nieuw genre gecreëerd en hij noemde het *essais*, zijn nieuwe woord daarvoor. Tegenwoordig heeft het woord

essay een saaie klank. Het doet veel mensen denken aan de opstellen die ze op school of op de universiteit moesten maken om hun kennis van de literatuurlijst te tonen: oplepelen van de argumenten van andere schrijvers met een oninteressante inleiding aan het begin en een voor de hand liggende conclusie aan het slot, als twee vorken die in de uiteinden van een maiskolf zijn gestoken. Zulke verhandelingen bestonden in de tijd van Montaigne ook, maar *essais* nog niet. *Essayer* betekent in het Frans gewoon: proberen. Iets proberen is iets toetsen of proeven, of het gewoon eens doen. Een volgingen van Montaigne uit de zeventiende eeuw omschreef het als een pistool afschieten om te zien of het recht schiet, of een ritje op een paard maken om te zien of het goed berijdbaar is. Meestal ontdekte Montaigne dat het pistool alle kanten op schoot en dat het paard op hol sloeg, maar daar maakte hij zich niet druk om. Hij was verrukt als hij constateerde dat zijn schrijfsels een onvoorspelbare wending namen.

Misschien is hij nooit van plan geweest om in zijn eentje een literaire revolutie te ontketenen, maar achteraf wist hij wat hij had gedaan. ‘Het is een boek dat op deze wereld uniek is,’ schreef hij, ‘en het heeft een ongeordende en buitenissige opzet.’ Of eigenlijk leek er geen sprake te zijn van welke opzet dan ook. De *Essays* zijn niet ordelijk van begin tot eind geschreven. Ze groeiden van 1572 tot 1592 laag na laag aan, als een koraalrif. Het enige wat aan dat proces een einde maakte, was Montaignes dood.

In zekere zin is er nooit een einde aan gekomen. Het boek bleef zich ontwikkelen, niet door eindeloos schrijven, maar door eindeloos lezen. Van de eerste zestiende-eeuwse buurman of vriend die door een kladversie op de schrijftafel van Montaigne bladerde tot de allerlaatste mens (of andere bewuste entiteit) die het uit de databanken van een toekomstige virtuele bibliotheek zal halen, houdt iedere lezing in dat er in feite nieuwe *Essays* ontstaan. Lezers benaderen ze vanuit hun persoonlijke perspectief en dragen hun eigen levenservaring bij. Tegelijkertijd krijgen deze ervaringen vorm binnen meer algemene trends, die in vrije formatie komen en gaan. Iedereen die vierhonderddertig jaar lezen van Montaigne overziet, kan constateren hoe deze trends ontstaan en oplossen als wolken aan een hemel, of als mensenmassa’s op een perron tussen forensentreinen. Iedere leeswijze lijkt in een bepaalde periode voor de hand te liggen; dan verschijnt een nieuwe stijl en de oude verdwijnt, en wordt soms zo ouderwets dat hij, behalve voor historici, nauwelijks nog te begrijpen valt.

De *Essays* zijn dus veel meer dan een boek. Ze zijn een eeuwen durend gesprek tussen Montaigne en al die mensen die hem hebben leren kennen: een gesprek dat in de loop van de geschiedenis is veranderd en dat bijna iedere keer opnieuw begint met diezelfde uitroep: ‘Hoe weet hij dat allemaal over mij?’ Meestal blijft het bij een ontmoeting tussen twee personen, lezer en schrijver. Maar aan de zijlijn spreken lezers ook met elkaar; elke generatie benadert Montaigne bewust of onbewust met verwachtingen die ontleend zijn aan haar tijdgenoten en voorgangers. Naarmate het verhaal vordert, verschijnen er steeds meer mensen op het toneel. Het verandert van een besloten etentje in een groots, geanimeerd banket, met Montaigne, zonder dat hij het weet, als ceremoniemeester.

Dit boek gaat over Montaigne, over de man en de schrijver. Het gaat ook over de Montaigne van het feest zonder einde – van de opeenstapeling van gedeelde en persoonlijke gesprekken die vierhonderddertig jaar lang hebben plaatsgevonden. De rit zal vreemd en hobbelig zijn, want het boek van Montaigne is niet rustig door de tijd gerold als een kiezelsteentje door een rivier, dat, in de stroom opgenomen, steeds gladder wordt gepolijst. Het heeft zich zonder vaste richting laten meesleuren, er koekte rommel aan vast en het bleef soms achter scherpe uitsteeksels haken. Ook mijn verhaal gaat met de stroom mee. Het ‘zwalkt en waggelt’ voort en verandert vaak van koers. Aanvankelijk blijft het dicht bij de man zelf, bij het leven van Montaigne, zijn persoonlijkheid en zijn literaire loopbaan. Later waaiert het steeds meer uit in verhalen over zijn boek en zijn lezers, tot aan de meest recente toe. Dit is een boek uit de eenentwintigste eeuw, en daarom is het onvermijdelijk doordrongen van een eenentwintigste-eeuwse Montaigne. Zoals een van zijn geliefde uitspraken luidt, kunnen we onmogelijk aan ons eigen perspectief ontsnappen: we moeten op onze eigen benen lopen en op ons eigen gat zitten.

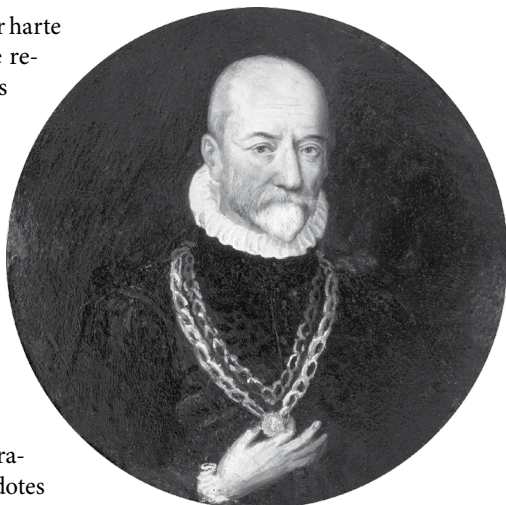
De meeste mensen die de *Essays* ter hand nemen, willen er iets van. Misschien

willen ze onderhouden worden, zoeken ze naar inzicht of historisch begrip, of naar iets persoonlijkers. De schrijver Gustave Flaubert gaf aan een vriend die zich afvroeg hoe hij Montaigne moest lezen het volgende advies:

Lees hem niet zoals kinderen zouden doen, namelijk om je te vermaken, en evenmin zoals ambitieuze mensen doen, namelijk om te worden onderricht. Nee, lees hem *om te leven*.

De opdracht van Flaubert heb ik ter harte genomen en daarom neem ik de renaissancevraag ‘Hoe te leven?’ als leidraad voor mijn weg door de wirwar van Montaignes leven en zijn literaire nalatenschap. De vraag blijft in het hele boek dezelfde, maar de hoofdstukken nemen de vorm aan van twintig verschillende antwoorden – die Montaigne allemaal misschien gegeven zou kunnen hebben. In werkelijkheid reageerde hij op vragen gewoonlijk met een stortvloed aan andere vragen en met een overdaad aan anekdotes die vaak elk in verschillende richtingen wezen en tot tegenstrijdige conclusies leidden. De vragen en verhalen wáren zijn antwoorden, of hulpmiddelen om de vraag verder te onderzoeken.

Op dezelfde manier neemt elk van de twintig mogelijke antwoorden in dit boek de vorm aan van de anekdote: een periode of thema uit het leven van Montaigne of uit het leven van zijn lezers. Er zijn geen pasklare oplossingen, maar deze twintig ‘pogingen’ tot een antwoord geven ons de ruimte om fragmenten van het lange gesprek af te luisteren en te genieten van het gezelschap van Montaigne, de sympathiekst denkbare gesprekspartner en gastheer.

1 | Maak je geen zorgen over de dood

Mijn leven hing nog maar aan het randje van mijn lippen

OP GEZELLIGE BIJENKOMSTEN GEDROEG Montaigne zich niet altijd ongedwongen. Als zijn vrienden lachten, dansten en dronken, zat hij zo nu en dan in een hoekje te somberen. Zijn kameraden herkenden hem dan nauwelijks; ze waren er meer aan gewend hem met vrouwen te zien flirten of geanimeerd over een nieuw idee dat hem was ingevallen te horen discussiëren. Ze vroegen zich af of ze iets verkeers hadden gezegd. In werkelijkheid was hij zich, zoals hij later aan zijn *Essays* toevertrouwde, in deze stemming nauwelijks bewust van zijn omgeving. Te midden van de feestelijkheden dacht hij aan een of ander vreselijk verhaal dat hij kort daarvoor had gehoord – misschien over een jonge man die een paar dagen tevoren net zo'n feest had verlaten, klagend over koortsigheid, en die nog voordat de andere feestgangers hun roes hadden uitgeslagen aan die koorts was bezweken. Als de dood zulke streken kon uithalen, werd Montaigne ieder ogenblik slechts door het dunst denkbare vlies van de leegte gescheiden. Zijn angst voor de dood werd zo groot dat hij niet meer van het leven kon genieten.

Toen hij tussen de twintig en dertig jaar oud was, werd hij door deze morbide gedachten geobsedeerd omdat hij te veel klassieke filosofen had gelezen. De dood was een thema waar de schrijvers uit de oudheid nooit genoeg van kregen. Cicero vatte hun uitgangspunt trefzeker samen: 'Filosoferen is leren hoe je moet sterven.' Montaigne zelf zou op een dag deze grimmige gedachte gebruiken als hoofdstuktitel.

Maar ook al begonnen zijn problemen door een overdaad aan filosofie op een gevoelige leeftijd, ze hielden niet op toen hij volwassen werd. Toen hij tegen de dertig liep en misschien te verwachten viel dat hij tot een meer bezonnen perspectief was

gekomen, werd zijn besef van de benauwende nabijheid van de dood sterker dan ooit en kreeg het een persoonlijker karakter. De dood was geen abstract gegeven meer, maar werkelijkheid, hij maaide in het rond onder bijna iedereen om wie hij gaf en kwam steeds dichterbij. In 1563, toen Montaigne dertig was, stierf zijn beste vriend Étienne de la Boétie aan de pest. In 1568 stierf zijn vader, waarschijnlijk aan de complicaties van nierstenen. In het voorjaar van het jaar daarop verloor hij zijn jongere broer Arnaud de Saint-Martin aan een wel erg bizar ongeluk tijdens een kaatswedstrijd. Zelf was hij toen nog maar kort tevoren getrouwd; de eerste baby uit dit huwelijk zou maar twee maanden oud worden en stierf in augustus 1570. Montaigne verloor nog vier kinderen; van de zes werd er maar één volwassen. Deze aaneenschakeling van verliezen maakte de dood als dreiging minder ongrijpbaar, maar dat stelde hem absoluut niet gerust. Zijn angst was nog even sterk als altijd.

Het pijnlijkste verlies was duidelijk dat van La Boétie; Montaigne hield meer van hem dan van wie ook. Maar de dood van zijn broer Arnaud moet hem het meest hebben geschokt. Net zevenentwintig geworden, kreeg Arnaud tijdens het kaatspel, het *jeu de paume*, een bal tegen zijn hoofd. Het kan geen erg harde klap zijn geweest en aanvankelijk leek er niets aan de hand, maar vijf of zes uur later raakte hij buiten bewustzijn en stierf hij, waarschijnlijk aan een stolsel of een bloeding. Niemand had verwacht dat één enkele klap op het hoofd een einde zou kunnen maken aan het leven van een gezonde man. De gebeurtenis was niet te bevatten en voor Montaigne persoonlijk ging er een nog grotere dreiging van uit dan van het verhaal van de jongeman die aan koorts was gestorven. ‘Wanneer we zo vaak zulke alledaagse voorbeelden aan onze ogen voorbij zien trekken,’ schreef Montaigne over Arnaud, ‘hoe kunnen we het denkbeeld van de dood en de gedachte dat hij ons ieder moment bij de keel kan grijpen dan kwijtraken?’

Die gedachte van zich afzetten kon hij niet; hij wilde het niet eens. Hij stond nog steeds onder de invloed van zijn filosofen. ‘Laat niets ons zo vaak bezighouden als de dood,’ schreef hij in een vroeg essay over dit onderwerp:

Wij moeten hem telkens weer voor ons geestesoog oproepen, in al zijn verschijningsvormen. Als een paard struikelt, een pan van het dak valt, ja, bij de geringste speldenprik moeten wij meteen bij onszelf zeggen: ‘En als dit nu eens mijn dood zou zijn?’

Als je de beelden van je dood maar vaak genoeg door je hoofd laat spelen, zeiden zijn favoriete wijsgeren, de stoïcijnen, kan hij nooit onverwacht toeslaan. Omdat je weet hoe goed je op de dood bent voorbereid, heb je de vrijheid verworven zonder angst te leven. Maar Montaigne ontdekte het tegenovergestelde. Hoe helderder hij zich de ongelukken voor de geest haalde die hem en zijn vrienden zouden kunnen overkomen, des te onrustiger werd hij. Zelfs als het hem kortstondig lukte de gedachte in abstracte zin te aanvaarden, kon hij nooit vrede hebben met de concrete details. Zijn hoofd vulde zich met voorstellingen over verwondingen en koortsen, of over mensen die treurden bij zijn sterfbed, en misschien over ‘een bekende die een hand op zijn voorhoofd legt’ om afscheid van hem te nemen. Hij stelde zich voor hoe de wereld zich sloot om de ruimte die hij had ingenomen, hoe zijn bezittingen werden verzameld en zijn kleren onder vrienden en knechten werden verdeeld. Deze gedachten bevrijdden hem niet, maar zetten hem gevangen.